

**МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА**

1(28)' 2022

**ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 2008 РОКУ**

ВИХОДИТЬ ДВІЧІ НА РІК

**ЗАПОРІЖЖЯ
2022**

УДК 378 (066)
ББК 74.58
Н 34

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- ВОРОВКА Маргарита** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОЛЕВА Красимира** – доктор філології, лектор, Шуменський університет «Єпископ Костянтин Преславський» (Республіка Болгарія);
- КОНОВАЛЕНКО Тетяна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання германських мов, декан філологічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОРОБЧЕНКО Ангеліна** – доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КРУГЛИК Владислав** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КУЧАЙ Тетяна** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (Україна);
- ЛЯПУНОВА Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- МАКСИМОВ Олександр** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри неорганічної хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- НЕЧИПОРЕНКО Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, ректор, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПАВЛЕНКО Анатолій** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА Олена** – кандидат педагогічних наук, проректор, доцент кафедри спеціальної педагогіки та спеціальної психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна** – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- СЕГЕДА Наталя** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- БУРВІТЕ Сігіта** – доктор соціальних наук, Академія освіти, Університет Вітаутаса Магнуса: Каунас, Вільнюс (Литва);
- ФУНТИКОВА Ольга** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет (Україна);
- ШЕВЧЕНКО Юлія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна)

РЕДАКЦІЯ

- Головний редактор**
СЕГЕДА Наталія
- Заступник головного редактора**
КОНОВАЛЕНКО Тетяна
- Відповідальний редактор**
ДУБЯГА Світлана
- Редактор-перекладач**
БАРАНЦОВА Ірина
- Коректор**
ЧЕРНЕНКО Ірина
- Комп'ютерна верстка**
ОДНОРОГ Тетяна

Адреса редакції

вул. Наукового містечка, 59,
м. Запоріжжя, Запорізька область,
Україна, 69000
e-mail: pedagogy@mdpu.org.ua

Присвячений актуальним проблемам гуманітаризації і гуманізації освіти. Автори розглядають освітні феномени та явища у філософсько-антропологічному вимірі, порушують проблеми творчого розвитку суб'єктів навчання і виховання, висвітлюють концептуальні позиції та експериментальні методики щодо вдосконалення сучасної педагогічної освіти.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького протокол № 14 від 28.06.2022 р.

<http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv>

Журнал внесено до реєстру наукових фахових видань України категорії Б (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)
<http://nfv.ukrintei.ua/view/5b1925e27847426a2d0ab4b6>

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 14524-3495Р від 15.09.2008 р.
Свідоцтво про державну перереєстрацію
КВ № 22131-12031 ПР від 16.05.2016 р.

© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2022

ЗМІСТ**ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ**

Баранцова Ірина, Надольська Юлія	
Міжкультурний підхід до вивчення іноземних мов	7
Камишова Тетяна	
Художній переклад як іншомовна подібність оригінального тексту.....	13
Жейнова Світлана, Солонська Альона	
Патріотична вихованість дітей старшого дошкільного віку.....	18
Марецька Юлія, Бунчук Оксана, Таблер Тетяна	
Формування культурно-освітніх інтересів учнів старшої школи за допомогою сучасних засобів комунікації	25
Переверзева Олена	
Поліфункціональність професійної та педагогічної діяльності концертмейстера в класі хореографії	32
Романовська Людмила	
Інноваційні технології управління багатопрофільними закладами позашкільної освіти	40

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Багрій Тетяна	
Концертний виступ як показник сформованості творчих здібностей майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	45
Кожевникова Алла, Воровка Маргарита	
Розвиток інформаційно-комунікаційної культури особистості майбутнього педагога та її значення для роботи в умовах воєнного стану.....	51
Мелаш Валентина, Дубяга Світлана, Варениченко Анастасія	
Значення української етнічної культури для формування еколого-орієнтованої поведінки молодших школярів	59
Мержева Лариса	
Формування творчої активності школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музичного мистецтва	64
Шевченко Юлія, Дубяга Світлана	
Формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами	69

СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Коноваленко Тетяна, Баранцова Ірина	
Особистісно орієнтований підхід до вивчення іноземної мови в полікультурному середовищі навчального закладу.....	75
Матюха Галина, Гостіщева Наталя, Харченко Тетяна	
«Зворотний зв'язок» як спосіб реалізації рефлексивної практики в процесі викладання англійської мови.....	83
Мітєва Арина, Врубель Ганна	
Особливості використання інноваційних технологій у роботі концертмейстера з вокально-хорових дисциплін в умовах дистанційного навчання	89
Акулова Надія	
Технологія «storytelling» як засіб формування комунікативної компетентності здобувачів освіти в процесі вивчення літератури	94
Байтеряков Олег, Собецька Тетяна	
Загальні підходи до формування картографічної культури у фізико-географічних курсах шкільної географії	100

Бунчук Оксана, Таблер Тетяна, Бунчук Тетяна

Розвиток медіакультури учнів старшої школи в позанавчальний час засобами
інформаційно-просвітницьких технологій.....107

Дюжикова Тетяна, Арестенко Валерій, Ніколаєва Юлія

Особливості викладання дисциплін хімічного спрямування в умовах дистанційного
навчання в закладах вищої освіти.....118

Максимов Олександр, Дюжикова Тетяна, Кулик Ірина

Метод аргументації як інновація в навчанні майбутніх учителів хімії.....124

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

Левчук Наталія

Гуманістичне виховання загальнолюдських цінностей в учнів молодших класів
засобами музикотерапії130

Відомості про авторів.....135

CONTENTS

EDUCATION IN PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL REFLECTIONS

Barantsova Iryna, Nadolska Yulia Intercultural approach to studying foreign languages	7
Kamyshova Tetiana Artistic translation as a foreign similarity of the original text	13
Zheinova Svitlana, Solonska Aliona Patriotic education of senior preschool children	18
Maretska Yuliya, Bunchuk Oksana, Tabler Tetiana Forming the cultural and educational interests of high school students using modern means of communication	25
Pereverzeva Olena Multifunctionality of professional and pedagogical activities of the concert master in the choreography class	32
Romanovska Lyudmyla Management innovative technologies of multidisciplinary institutions of out-of-school education	42

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY OF THE CREATIVE PERSONALITY DEVELOPMENT

Bagriy Tetiana Concert performance as an indicator of the formation of creative skills of the future teacher of musical art	45
Kozhevnikova Alla, Vorovka Margarita Development of information and communication culture of the personality of the future teacher and its importance for work in the conditions of the military state	51
Melash Valentina, Dubiaha Svitlana, Varenychenko Anastasia The importance of Ukrainian ethnic culture for the formation of ecological-oriented behavior of primary school children	59
Merzheva Larisa Formation of creative activity of school students in the process of performing activities in music lessons	64
Shevchenko Yuliia, Dubiaha Svitlana Formation of tolerant attitude towards children with special educational needs in primary school students	69

CONTEMPORARY PEDAGOGICAL EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Konovalenko Tetiana, Barantsova Iryna A personally oriented approach to learning a foreign language in a multicultural environment of an educational institution	75
Matiukha Halyna, Hostishcheva Natalia, Kharchenko Tatiana Feedback as a means of realizing reflective approach in foreign language teaching	83
Mitieva Arina, Vrubel Hanna Peculiarities of the use of innovative technologies in the work of a concertmaster in vocal and choral disciplines in the conditions of distance learning	89
Akulova Nadiia The Storytelling Technology as Forming Instrument of Students' Communicative Competence during the Study of Literature	94
Baiteriakov Oleg, Sobetska Tatiana General approaches to the cartographic culture formation in the physical-geographic courses of school geography	100

Bunchuk Oksana, Tabler Tetiana, Bunchuk Tetiana

Development of media culture of high school students in extracurricular time by means of information and educational technologies107

Diuzhykova Tetiana, Arestenko Valery, Nikolaeva Yuliya

Special features of teaching chemical disciplines in the conditions of distance learning at higher educational institutions.....118

Maksymov Oleksandr, Diuzhykova Tetiana, Kulyk Iryna

The argumentation method as an innovation in the education of future chemistry teachers124

POST-GRADUAL WORKSHOP

Levchuk Nataliia

Humanistic education of general human values of junior school students by means of music therapy130

Information about authors137

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ КУРСАХ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Олег Байтеряков, Тетяна Собецька

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті уточнено поняття «картографічна культура» та її значення. Розглянуто чотири основні етапи формування картографічної культури в шкільному курсі географії, що передбачають загальне ознайомлення з картою і основи роботи з нею; формування навичок аналізу та зіставлення тематичних карт; поглиблення аналітичних картографічних навичок; розвиток умінь прогнозувати за картами можливі варіанти перебігу географічних процесів. Акцентовано на методичних підходах до застосування картографічних матеріалів у 6-8-х класах, де вивчаються фізико-географічні курси. Визначено методи опрацювання карт для отримання нової інформації, встановлення взаємозв'язків між компонентами природи, визначення особливостей природних явищ і територій.

Ключові слова:

картографічна культура; шкільний курс географії; тематичні карти; аналіз карт; зіставлення карт.

Resume:

Baiteriakov Oleg, Sobetska Tatiana. General approaches to the cartographic culture formation in the physical-geographic courses of school geography.

The article considers the main stages of the cartographic culture formation in the school geography course. The concept of "cartographic culture" is clarified. The four basic conditional stages can be defined while observing the formation of cartographic culture in the school course of geography. They involve the general acquaintance with the map and the basics of working with it, the formation of the skills of analysis and comparison of thematic maps, the enhancing of analytical cartographic skills, the development of the ability to predict possible variants of the course of geographical processes on the basis of maps. The article focuses on the methodical approaches to the use of cartographic materials in grades 6-8, where physical and geographic courses are studied. In the 6th grade, in the "General Geography" course, there is a purposeful systematic formation of initial knowledge about a map and the ability to work with it. These skills are fixed due to the fact that cartographic materials begin to be used during the study of almost every topic. In the 7th grade, while studying the "Continents and Oceans" course, consolidation and further development of students' general skills in reading and working with a map continues. The new approach in the 7th grade geography concerns the formation of the ability to analyze and compare thematic maps to obtain new information, establish relationships between the components of nature, and determine the features of natural phenomena and territory complexes. In the 8th grade while doing the course "Ukraine in the world: nature, population", students should acquire new skills for working with topographic maps, understand the peculiarities of using maps to solve tasks for determining the local time and zone time, continue developing skills in analyzing and comparing thematic maps to identify cause-and-effect relationships of the components of nature between themselves and with social phenomena, as well as for the performance of creative and research tasks.

Key words:

cartographic culture, school geography course, thematic maps, map analysis, map comparison.

Постановка проблеми. Однією з важливих і відмінних особливостей шкільного курсу географії є постійне та систематичне застосування картографічних матеріалів. Можна твердити, що практично вся географічна інформація «наизується» на карту. Водночас географічна карта виступає ілюстративним матеріалом, джерелом нової інформації, тренажером для формування відповідних географічних і картографічних умінь і навичок, основою для розвитку просторової уяви, абстрактного, аналітичного та логічного мислення. Саме тому географічна карта – це основа для формування будь-яких географічних знань.

Застосування різноманітних прийомів і завдань з опрацювання картографічного матеріалу сприяє розвитку просторової уяви, абстрактного, аналітичного та логічного мислення, підвищує пізнавальний інтерес учнів, а також дає змогу певним чином систематизувати географічні знання. У методичній літературі питання використання картографічних матеріалів у шкільному курсі географії розглядалися неодноразово, але, як свідчить досвід, залишається багато проблем у практичній частині формування картографічної культури учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні питання методики застосування картографічних матеріалів у шкільному курсі географії розглядалися багатьма вітчизняними дослідниками і методистами. Так, зокрема, у роботі Л. Даценко (2019) приділено увагу особливостям використання геоінформаційних систем у школі; загальні методичні підходи до застосування картографічної наочності в різних класах школи, а також методика застосування карт під час практичних і самостійних робіт були в полі зору С. Коберніка (2012); проблему формування просторових понять і географічного образу території порушено в дослідженні В. Кудирко (2011); праця О. Надтоки (2017) присвячена обґрунтуванню методичного значення й особливостей застосування географічної карти; у роботі Т. Назаренко (2015) акцентовано на формуванні картографічної грамотності в середній школі, а в дослідженні С. Сухініна, та В. Фоменко (2011) – на проблемі картографічного моделювання і проєктування в шкільній географії; питанням комплексного застосування картографічних матеріалів (географічних атласів, контурних і настінних карт, іншої картографічної продукції) на уроках географії та формування відповідних навичок

присвячено працю О. Скуратовича (2000); зміст і структуру поняття «картографічна компетенція» розкрито в роботі П. Скавронського (2009). Крім названих учених, багато інших методистів розглядали різні питання використання картографічних матеріалів у школі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у виявленні загальних методичних особливостей формування картографічної культури в учнів під час вивчення ними фізико-географічних курсів у школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під картографічною культурою розуміють здатність вільно читати карту, розуміти її значення й застосовувати картографічні матеріали в будь-якій сфері діяльності на підставі гармонічного поєднання відповідних теоретичних знань і практичних навичок. Формування картографічної культури можна вважати одним з основних завдань шкільного курсу географії. Вона зароджується на початкових етапах вивчення географії та розвивається впродовж усього курсу. Формування картографічної культури ґрунтується на усвідомленні того, що карта замінює учням ті географічні об'єкти, які недоступні для безпосереднього сприйняття в реальних умовах (наприклад, територія віддалених від місця проживання учнів областей України або інших країн); вона формує образ території, що вивчається або досліджується, а також просторове мислення учнів, що є основою численних прикладних навичок, якими користуються в повсякденному житті.

Виходячи з навчального значення карти та враховуючи вікові особливості учнів і структуру шкільного курсу географії, визначають чотири основні етапи формування картографічної культури.

Перший етап охоплює 5-6-ті класи. Так, у курсі «Природознавство» (5 клас) відбувається загальне ознайомлення з географічною картою, а в курсі «Загальна географія» (6 клас) продовжується цілеспрямоване систематичне формування початкових знань про карту і вмінь працювати з нею. Водночас, саме в курсі «Загальна географія», окрім відповідного розділу з вивчення плану і карти, картографічні матеріали починають застосовувати під час вивчення практично кожної теми.

Другий етап формування картографічної культури припадає на 7-8-мі класи, коли відбувається комплексне вивчення фізико-географічних особливостей конкретних територій. Так, зокрема, у 7 класі вивчаються всі материки та океани, а у 8 класі – безпосередньо територія України. У цих курсах під час вивчення кожної теми використовується багато відповідних тематичних карт, тому цей етап

можна назвати етапом аналізу і зіставлення саме тематичних карт, тобто етапом опрацювання й усвідомлення спеціальної географічної інформації.

Третій етап (9-10-ті класи) пов'язаний з вивченням економіко-географічних і соціально-географічних курсів, де значно збільшується не лише кількість тематичних карт, а й відбувається їх якісне ускладнення. Географічні карти, що застосовуються на цьому етапі, відрізняються великим змістовним навантаженням: у них з'являються нові способи зображення інформації, додаються різноманітні графіки, діаграми, невеличкі карти-врізання тощо. Це потребує від учнів більшої уваги й застосування нових прийомів роботи. Крім того, розуміння змісту таких карт (як і на попередньому етапі) вимагає обов'язкових відповідних теоретичних знань з географії. Водночас уміння користуватись цими картами робить їх універсальним і зручним джерелом нової інформації.

Окремим, четвертим етапом можна вважати етап формування картографічної культури в учнів 11 класу, які опановують курс «Географічний простір», де відбувається не лише узагальнення географічних знань, а й розкривається їх внутрішня філософія, виявляються найсуттєвіші причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки, географічні закономірності, а головне, розкривається їх природа. Тому й застосування географічних карт виходить на новий рівень виявлення й пояснення взаємозв'язків у географічних системах.

Спочатку в шкільній географії вивчаються фізико-географічні курси, які закладають загальні уявлення про природу Землі, причинно-наслідкові зв'язки та закономірності в природному середовищі, а також їх регіональні вияви. Іншими словами, відбувається ознайомлення з основами географії та усвідомлення географічного підходу до розуміння наукової картини світу. Саме в межах цих курсів починає формуватися картографічна культура на основі базових знань про географічні карти та навичок роботи з ними. Розглянемо основні підходи до формування картографічної культури учнів під час вивчення фізико-географічних курсів у школі.

Першим суто географічним курсом є «Загальна географія», що вивчається в 6 класі. У навчальній програмі зазначається, що під час вивчення загальної географії в учнів формуються уявлення про Землю як природний комплекс, особливості земних оболонок та їх взаємозв'язки. Початковий курс географії також містить відомості про географічні подорожі та дослідження нашої планети, особливості зображення земної кулі на глобусі й карті,

кількість населення та його розміщення, людські раси, положення України та окремих держав на політичній карті світу. Отже, у 6 класі розпочинається формування загальної географічної культури школярів та поступове навчання картографічної мови. Учні оволодівають основними географічними уявленнями та поняттями, набувають певних умінь у роботі з різними джерелами географічної інформації (*Географія 6-9 класи. Навчальна Програма, 2022*).

Ознайомлення з картографічним матеріалом у курсі «Загальна географія» розпочинається з перших уроків. У Вступі та розділі «Розвиток географічних знань про Землю» учні дізнаються про те, як мінялися уявлення щодо форми й розмірів Землі, тобто мають змогу порівняти старовинні карти з сучасними та виявити послідовність змін зображення на них. Однією з найцікавіших для учнів є тема першого розділу, пов'язана з історією географічних відкриттів (подорожі Марко Поло, Васко да Гама, вікінгів, святого Брендана, Христофора Колумба, Фернана Магеллана, Френсіса Дрейка та ін.). Саме за географічною картою учні можуть простежити за захопливими подорожами відважних мандрівників та з'ясувати їхній внесок у дослідження нашої планети. Це сприяє формуванню пізнавального інтересу до карти.

Окремий розділ – «Земля на плані і карті» – закладає основи картографічної грамотності та свідомого розуміння географічної карти, іншими словами, під час його вивчення формуються початкові вміння читати карту. Від засвоєння учнями цього розділу залежить можливість подальшого систематичного застосування карт в усіх географічних курсах. Учитель має не лише в доступній, зрозумілій формі пояснити основні поняття й сформувати базові вміння працювати з картою, а й викликати в учнів також інтерес до роботи з картою. Для цього часто застосовують різноманітні захопливі завдання та ігрові форми навчання. Саме під час вивчення цього розділу учні ознайомлюються з легендою карти та її математичним апаратом. Вони вчаться працювати з масштабом карти, вимірювати відстані на ній, визначати напрямки, користуватись шкалою висот і глибин, розраховувати відносну висоту місцевості, розуміти й використовувати умовні знаки тощо. Одним із головних умінь цього розділу є визначення географічних координат об'єкта на карті.

Систематичне застосування географічних карт продовжується під час вивчення розділу «Оболонки Землі», де учні ознайомлюються з тематичними картами і вчаться їх опрацьовувати: знаходять спеціальну інформацію, що міститься в цих картах; працюють із різними за змістом

легендами карти, вивчають різні способи зображення інформації тощо. Метою використання тематичних карт є:

- ілюстрація розташування певних географічних процесів і знаходження відповідних об'єктів, що вивчаються;
- самостійне отримання нової інформації;
- перші спроби зіставлення різних за змістом карт і виявлення причиново-наслідкових зв'язків і закономірностей.

Важливим моментом формування картографічної культури в 6 класі можна вважати використання контурних карт, які застосовуються для позначення певних об'єктів, територій та явищ, прокладання маршрутів, «передавання» різноманітної інформації. Робота з ними сприяє кращому запам'ятовуванню картографічної інформації, розвитку вмінь орієнтуватися в змісті карти, формуванню просторового й абстрактного мислення.

Застосування картографічних матеріалів у курсі «Загальна географія» закладає основи картографічної культури учнів і сприяє формуванню розуміння призначення карти, навичок орієнтуватися в її змісті, роботі з математичним апаратом у процесі визначення географічних координат, відстані та напрямків на карті, пошуку й позначенню на карті певних об'єктів, виявленню спеціальної інформації за тематичними картами, отриманню нової інформації шляхом зіставлення різних за змістом карт.

У сьомому класі, під час вивчення курсу «Материки та океани», формування картографічних умінь відбувається у двох основних напрямках. Перший передбачає закріплення й подальший розвиток загальних умінь учнів читати карту, знати особливості зображення й розташування географічних об'єктів на карті, користуватися її легендою та математичним апаратом.

Другим напрямом формування картографічних умінь є аналіз і зіставлення тематичних карт. Саме на підставі зіставлення інформації, отриманої з тематичних карт, учні можуть уявити взаємозв'язок усіх компонентів природи, виявити причиново-наслідкові зв'язки між ними, визначити особливості природних явищ та комплексів будь-якої території. Завдяки аналізу та зіставленню тематичних карт, можна розвивати в учнів вміння складати комплексні та порівняльні характеристики різних географічних об'єктів і місцевостей. Перші спроби зіставлення тематичних карт були зроблені в межах попереднього курсу «Загальна географія», але систематичне, цілеспрямоване використання прийомів зіставлення цих карт відбувається саме в 7 класі.

Застосування тематичних географічних карт і, відповідно, формування навичок їх опрацювання відбувається на кожному уроці під час вивчення будь-якого материка або океану. Так, вивчаючи географічне положення материка, застосовують фізичну карту світу або півкуль. За її допомогою учні встановлюють розташування материка щодо екватора, нульового меридіана, інших материків, визначають моря та океани, що його омивають, виявляють особливості берегової смуги, знаходять півострови та затоки. Особливим моментом є визначення крайніх точок материка: учням потрібно не лише їх знайти, а й визначити їхні координати, що сприяє закріпленню цих умінь. Також за допомогою визначених координат крайніх точок доцільно запропонувати учням визначити протяжність материка з півночі на південь і з заходу на схід у градусах і кілометрах.

Під час вивчення тектонічної будови, рельєфу та корисних копалин в учнів формуються вміння зіставляти тектонічну і фізичну карти материка, водночас звертається їхня увага на взаємозв'язок тектонічної будови та рельєфу. Учням пропонується згадати основні тектонічні структури, зокрема такі, як літосферна плита, платформа, її складники (щити та плити), складчасті області, і знайти їх на тектонічній карті. Учні визначають розташування згаданих тектонічних структур і вчать характеризувати тектонічну будову материка, розвиваючи навички роботи з легендою карти, уміння її читати, а також спостережливості.

Після характеристики рельєфу материка учні порівнюють тектонічну карту з фізичною і встановлюють зв'язок між тектонічними структурами та елементами рельєфу. Зокрема, вони доходять висновку, що плитам найчастіше в рельєфі відповідають рівнини, щитам – височини та плоскогір'я, складчастим областям – гори. Завдяки цим картам учні можуть зрозуміти, що висота гір зазвичай залежить від їх віку, який можна дізнатись саме з тектонічної карти.

На підставі аналізу тектонічної і фізичної карт учні визначають розташування корисних копалин материка, а також закономірності їх розташування. Так, вони доходять висновку, що магматичні копалини розташовані в горах і на щитах, саме там, де на поверхню виходять магматичні гірські породи. Осадові копалини – на плитах і в западинах, де накопичується товстий шар саме осадових порід.

Для вивчення клімату материка доцільно використовувати фізичну і кліматичну карти та карту кліматичних поясів. На початку вивчення теми учні за допомогою вчителя згадують основні кліматотвірні чинники. За фізичною картою учні можуть визначити вплив згаданих чинників на

формування клімату материка, що вивчається. Наприклад, вони можуть з'ясувати, у яких широтах розташовано материк і, відповідно, скільки він отримує сонячної енергії; як він розташований щодо поясів атмосферного тиску і напрямків постійних та сезонних вітрів; який вплив чинять моря та океани, а також океанічні течії біля його узбережжя; які особливості має рельєф і як вони впливають на формування клімату.

За допомогою карти кліматичних поясів учні визначають, які кліматичні пояси розташовані на тому чи іншому материкі, відповідно до чого вони можуть пояснити, які повітряні маси панують над його територією і як відбувається їх циркуляція за сезонами року. Шляхом зіставлення карти кліматичних поясів та кліматичної карти учні можуть самостійно скласти стислу характеристику клімату кожного поясу або у вигляді таблиці, або у вигляді кліматичної формули на контурній карті. За допомогою карт вони визначають панівні повітряні маси, їх зміну для проміжних кліматичних поясів за сезонами року, особливості атмосферного тиску, температури січня та липня, річну амплітуду температур, річну кількість опадів та їх режим. Складання кліматичних формул на контурній карті, водночас, сприяє як подальшому розвитку картографічних умінь учнів, так і більш повному уявленню про особливості клімату в різних частинах материка.

Зіставлення карти кліматичних поясів із фізичною і кліматичною картами дає змогу учням з'ясувати причини азональних змін клімату на материкі, що виявляється у формуванні кліматичних зон у межах певних кліматичних поясів. Зокрема, за кліматичною картою можна зафіксувати зміни кліматичних показників, насамперед кількість опадів та температуру повітря, а за фізичною картою – вплив на такі зміни близькості морів та особливостей рельєфу.

Для вивчення внутрішніх вод материка слід застосовувати фізичну, кліматичну карти та карти кліматичних поясів. За фізичною картою учні можуть встановити не лише розташування основних річок і озер материка, а й визначити басейни річок, їх вододіли, встановити напрям похилої поверхні материка та характер течії на окремих ділянках. Зіставляючи фізичну і тектонічну карту, можна пояснити утворення деяких озерних котловин (наприклад, озер Ньяса і Танганьїка в Африці) та причини утворення водоспадів. Зіставлення карти кліматичних поясів і кліматичної карти знадобиться для пояснення характеру живлення та режиму річок.

Опрацювання теми «Природні зони» будь-якого материка потребує найбільшої кількості тематичних карт, оскільки в цьому разі надається

комплексна характеристика території. Іншими словами, для вивчення цієї теми, окрім безпосередньо карти природних зон, доцільно використовувати ще такі карти: фізичну, кліматичну, кліматичних поясів, ґрунтового покриву. Саме завдяки їм можна надати загальну характеристику особливостей природи будь-якої зони, а за допомогою підручника і додаткової літератури з'ясувати цікаві деталі.

Застосування тематичних карт під час вивчення материків дає змогу учням, з одного боку, отримати більшу частину навчальної інформації шляхом спільного з учителем, а далі самостійного аналізу, зіставлення й порівняння карт, а з іншого – сформувати і закріпити вміння і навички аналітичного читання карт, зробити карту зрозумілим джерелом географічної інформації, підставою для встановлення причинно-наслідкових зв'язків та пояснення географічних закономірностей.

У курсі «Україна у світі: природа, населення», що вивчається у 8 класі, передбачено поєднання вивчення фізико- і суспільно-географічних особливостей як України загалом, так і окремих її регіонів, тому одним з головних принципів побудови змісту курсу є інтеграція розгляду цих особливостей, виявлення їх взаємного впливу, з урахуванням уже засвоєних знань з попередніх географічних курсів.

Виходячи з особливостей курсу, опрацювання картографічних матеріалів як для розуміння його змісту та формування в учнів навчально-пізнавальної компетенції, так і для подальшого розвитку картографічної культури має велике значення. Згідно з програмою, під час вивчення цього курсу учні мають набути нові для них навички роботи з топографічними картами, зрозуміти особливості використання карт для розв'язання задач на визначення місцевого і поясного часу, продовжити розвиток умінь аналізу та зіставлення тематичних карт для виявлення зв'язків компонентів природи між собою та з суспільними явищами, а також для виконання творчих та дослідницьких завдань.

Перший розділ курсу «Географічна карта та робота з нею» спрямований на вивчення картографічних та геоінформаційних джерел. Він охоплює дві теми, присвячені, відповідно, географічним і топографічним картам. Перша тема «Географічна карта» дає змогу учням узагальнити наявні відомості про елементи карти і способи зображення на ній різноманітних географічних об'єктів та явищ. Новими для учнів будуть відомості про картографічні проєкції, види спотворень на картах, геоінформаційні та сучасні навігаційні системи.

Друга тема «Топографічні карти» присвячена формуванню умінь користуватися

топографічними картами, планами міст, схемами руху транспорту. Зокрема передбачається визначення за допомогою даних картографічних джерел напрямків, відстаней, площ, географічних і прямокутних координат, висот точок, прокладання та обґрунтування маршрутів.

Тема «Топографічні карти» є для учнів більш складною, оскільки дії з опрацювання топографічної карти відрізняються від відповідних дій зі звичними географічними картами. Наприклад, це стосується визначення прямокутних координат, дирекційних кутів, розв'язання численних задач за топографічними картами тощо. До того ж у процесі опрацювання таких карт вводяться нові науково-навчальні поняття. Труднощі можуть бути також зумовлені усвідомленням деяких принципів побудови топографічних карт, зокрема таких, як їх місце в загальній системі листів і зон, співвідношення сітки географічних і прямокутних координат тощо.

Для подолання зазначених труднощів учитель має застосувати принцип доступності та пояснити учням важливість умінь користуватись топографічною картою як у мирному житті, так і під час воєнних дій. Водночас усі пояснення видів роботи з цими картами необхідно супроводжувати зрозумілими прикладами та їх постійним опрацюванням учнями. У жодному разі не можна поспішати та намагатися опрацювати якомога більше нових прийомів, натомість потрібне методичне усвідомлення і закріплення здобутих знань і набутих умінь.

У другому розділі «Географічний простір України» учні ознайомлюються з процесом формування політичної карти світу, понять, пов'язаних з державним ладом і адміністративно-територіальним устроєм країн, історією формування території України у ХХ ст., із її сучасним адміністративно-територіальним устроєм та особливостями географічного положення. Іншими словами, відбувається усвідомлення навчального матеріалу саме на основі опрацювання певних тематичних карт, із виявленням просторово-часових зв'язків між історичними явищами.

Окрема тема присвячена особливостям відліку часу в Україні та розв'язанню задач на визначення місцевого та поясного часу. Це також одна з доволі складних для учнів тем, пов'язаних з картою. Але зрозумілі пояснення, розв'язування цікавих та актуальних на сьогодні задач, пов'язаних з подорожами країнами світу, можуть зробити цю тему доволі захоплююю. Учні можуть зацікавити також розповіді про визначення географічної довготи в давнину саме за місцевим часом, про застосування хронометрів

мор'ями під час далеких мандрів, а також пошуки відповідей на задачі з цікавими умовами.

Третій розділ – «Природні умови і ресурси України» – один з найоб'ємніших. Зміст тем цього розділу побудовано так, що їх вивчення має базуватися на відповідних знаннях учнів, здобутих ними під час вивчення географії в 6-7-му класах, за одночасного обов'язкового введення нових понять, що деталізують тему. Крім того, учні набувають умінь зіставляти різні тематичні карти та проводити різноманітні розрахунки, завдяки чому мають змогу самостійно або за допомогою вчителя отримувати багато нової інформації. У такий спосіб розвивається їхнє аналітичне та логічне мислення. Також унаслідок подібних зіставлень учні можуть виявляти причиново-наслідкові зв'язки між природними компонентами і пояснювати закономірності розташування певних географічних об'єктів. На відміну від попередніх географічних курсів, у цьому розділі розгляд території, що вивчається, тобто території України, відбувається значно детальніше, ніж було під час вивчення материків та їх окремих частин у сьомому класі.

Вивчаючи розділ «Природні умови і ресурси України», слід приділити значну увагу роботі з контурними картами. Це сприятиме як кращому запам'ятовуванню географічної номенклатури нашої країни, так і більш глибокому усвідомленню причиново-наслідкових зв'язків і закономірностей у рідній природі.

Четвертий розділ – «Населення України» – закладає основи знань із соціальної географії рідної країни. Під час його вивчення учні ознайомлюються з демографічними процесами в Україні, статево-віковим складом її населення,

особливостями розселення на території країни і типами населених пунктів, етнічним складом населення України та її окремих регіонів, матеріальною та духовною культурою батьківщини, виявляють склад трудових ресурсів і особливості зайнятості населення країни. Розділ вирізняється значною кількістю нових понять і вимагає формування в учнів нових умінь, пов'язаних як з аналізом і зіставленням тематичних карт, діаграм і графіків, так і з проведенням різноманітних розрахунків. Ще однією особливістю вивчення розділу можна вважати необхідність постійного оновлення статистичних даних, які відображають мінливість демографічних процесів, та можливість відображення їх на контурних картах.

П'ятий розділ – «Природа та населення свого адміністративного регіону» – це фактично вивчення свого регіону за тією же структурою, за якою вивчалася країна. Цей розділ дає змогу учням, з погляду географії, узагальнити інформацію про край, у якому вони мешкають, поєднавши факти і події з власного досвіду та нові, більш детальні. Це, безумовно, потребує опрацювання відповідних тематичних карт свого регіону, що сприяє кращому усвідомленню його географічних особливостей.

Висновки. У формуванні картографічної культури в шкільному курсі географії можна визначити чотири умовних етапи, що передбачають загальне ознайомлення з картою і основи роботи з нею, формування навичок аналізу та зіставлення тематичних карт, поглиблення аналітичних картографічних навичок, розвиток умінь прогнозувати за картами можливі варіанти перебігу географічних процесів.

Список використаних джерел

- Дашенко, Л. М. (2019). Географічні інформаційні системи в курсі географії профільної школи. *Картографічне моделювання та географічні інформаційні системи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* Львів. С. 101–103.
- Географія 6-9 класи. (2022). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. (Наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). Київ: МОН України. 77 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna_programa-2022.geography-6-9.pdf.
- Кобернік, С. Г. (2012). *Науково-методичні засади географічної освіти в основній школі*: монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 346 с.
- Кудирко, В. І. (2011). Проблема формування просторових понять і географічного образу території в педагогічних та психологічних дослідженнях. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*, 22, 205–209.
- Надтока, О. Ф. (2017). Методичне значення географічної карти. *Український педагогічний журнал*, 4, 97–102.
- Назаренко, Т. Г. (2015). Формування картографічної грамотності в учнів основної школи на уроках географії. *Український педагогічний журнал*, 3, 126–136.

References

- Datsenko, L.M. (2019). Heohrafichni informatsiini systemy u kursy heohrafii profil'noi shkoly [Geographic information systems in the course of geography of a specialized school]. *Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Cartographic Modeling and Geographical Information Systems"*, Lviv. P. 101-103. [in Ukrainian]
- Geography for 6-9 grades. (2022). Navchal'na prohrama dlia zakladiv zahal'noi seredn'oi osvity [Geography 6-9 grades. Curriculum for general secondary schools]. Kyiv, 2022. 77 p. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated August 3, 2022 No. 698). https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna_programa-2022.geography-6-9.pdf [in Ukrainian]
- Kobernik, S.H. (2012). *Naukovo-metodychni zasady heohrafichnoi osvity v osnovnii shkoli: monohrafiia* [Scientific and methodological foundations of geographical education in basic school: monograph]. K.: NPU named after M.P. Dragomanov. 346 p. [in Ukrainian]
- Kudyrko, V.I. (2011). Problema formuvannia prostorovykh poniat' i heohrafichnoho obrazu terytorii v pedahohichnykh ta psykhohohichnykh doslidzhenniakh [The problem of the formation of spatial concepts and the geographical image of the territory in pedagogical and psychological research].

- Скавронський, П. (2009). Зміст і структура поняття «картографічна компетенція». *Географія і основи економіки в школі*, 6, 32–37.
- Скурагович, Я. (2000). *Робота з картографічними матеріалами на уроках географії в загальноосвітніх навчальних закладах: методичні рекомендації*. Київ: НПП «Картографія». 16 с.
- Сухинин, С. А., & Фоменко, В. Г. (2011). Элементы картографического моделирования и проектирования в школьной географии. *Проблемы непрерывного географического образования и картографии: сб. науч. трудов. Юбилейный выпуск*. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина. С. 111–114.
- Scientific Bulletin of the UNESCO Department of the Kyiv National Linguistic University. K.: KNLU Publishing Center. Issue 22. P. 205–209. [in Ukrainian]
- Nadtoka, O.F. (2017). Metodyczne znaczenia heograficznej karty [The methodological significance of the geographical map]. *Ukrainian pedagogical journal*. No. 4. pp. 97-102. [in Ukrainian]
- Nazarenko, T.H. (2015). Formuvannya kartografichnoi hramotnosti v uchniv osnovnoi shkoly na urokakh heografii [Formation of cartographic literacy in elementary school in geography lessons]. *Ukrainian Pedagogical Journal* No. 3. P. 126-136. [in Ukrainian]
- Skavronskyi, P. (2009). Zmist i struktura poniattia «kartografichna kompetensia» [The content and structure of the concept of "cartographic competence"]. *Geography and the basics of economics at school*. No. 6. p. 32 - 37. [in Ukrainian]
- Skuratovych, Ya. (2000). Robota z kartografichnymy materialamy na urokakh heografii v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. Metodichni rekomendatsii [Work with cartographic materials in geography lessons in general educational institutions. Guidelines]. NPP "Cartography". Kyiv. 16 p. [in Ukrainian]
- Sukhinin, S.A. & Fomenko V.G. (2011). Elementy kartograficheskogo modelirovaniya I proektirovaniya v shkolnoy geografii [Elements of cartographic modeling and design in school geography]. *Problems of continuous geographic education and cartography: Collection of scientific papers. Anniversary issue*. Kharkiv: KhNU named after V. N. Karazin. P. 111-114. [in Russian]

Відомості про авторів:

Байтеряков Олег Зуфарович

o.baiteriakov@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

Собецька Тетяна Сергіївна

tssobetska81@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-28-100-106

Матеріал надійшов до редакції 01.04.2022 р.
Прийнято до друку 23.04.2022 р.

Information about the authors:

Baiteriakov Oleg Zufarovich

o.baiteriakov@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

Sobetska Tetyana Serhiyivna

tssobetska81@ukr.net

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-28-100-106

Received at the editorial office 01.04.2022.
Accepted for publishing 23.04.2022.